

Lengyel Balázs

A MIRABEAU HÍD ALATT

„*Sous le pont Mirabeau coule la Seine
Et nos amours
Faut-il qu'il m'en souvienne
La joie venait toujours après la peine*”

*Vienne la nuit sonne l'heure
Les jours s'en vont je demeure”*
(*Apollinaire: LE PONT MIRABEAU*)

„*A Mirabeau híd alatt fut a Szajna
S szerelmeink
Emléke mért zavar ma
Mi volt az öröm ráadás a jajra*”

*Jöjj el éj az óra verjen
Száll az idő üthagy engem”*
(*Vas István fordítása*)

A Pilinszky János- emlékülés alkalmából a szervezés ügy rendezte a programot, hogy ne értékeljem a költőt, mint tettem eddig több ízben is, hanem csupán személyes emlékeimről beszéljek. Azt is „maximálisan tíz percben”. E kívánság szerint tehát – a *Holmi* jóvoltából némi bővitéssel – a múltakat idézem csupán mint Pilinszky egyik legrégebbi pályatársa.

*

Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes. 1948-ban hónapokig a római Magyar Akadémián egy folyosón, közel egymáshoz laktunk, s ők éppen egyidősek, huszonhat évesek voltak. Ágnes ha egyáltalán beszél magáról, szokott ironiájával, mindig jellegzetes parasztcáról beszél. Persze azt gondolom, ez a parasztcarc tévedés, mély tévedés, legfeljebb azt lehet mondani, hogy neki is, mint Szabó Magdának, kissé kidomborodott az arccsontja. Jellegzetes magyar vonás. Ágnes hosszú, tömött szőke hajával, lobbanósugárzó intellektusával, személyisége varázsával mintha örökös fényforrás volna, Pilinszky viszont törékeny alkat volt, arca finom vonású, átszellemült. Szép keze hosszú, arisztokratikus, kinyúlt mutatóujja, ha verset mondott, rebbenésről rebbenésre követte a szöveget. Igen, rebbenésről rebbenésre – maga is így jellemezte tréfásan mozdulatát. Nemes Nagy Ágnes egykor azt írta róla: „*fehér keze, fehér arca úgy világított az ötvenes évek alagútján, mint a bányalámpa*”.

Egyébként ha más-más módon is, mindketten legbelül sebesültek voltak. Ágnes is az volt, magas intellektuális fegyvellem leplezve sebeit. Hogy Pilinszky az volt, azt belemagyarázás nélkül, egyértelműen tanúsítja fiatalon írt nagyszerű kötete, a TRAPÉZ ÉS KORLÁT. Mit takar az ő fekete mennyországa? Milyen képtelen, tömény fájdalmat? Milyen gyötrő világból való kirekesztettséget? Számára kezdetben csupán fogódzót kereső távoli vágy a hit, az enyhülés utáni sóvárgás, és csak később, az ötvenes évek vé-

gétől és legfőképpen a VÉGKIFEJLET (*Versék és színművek*) után lesz a maga gyötrelmeinek jelképe, hogy így mondjam – kissé eretnekül –, a maga krisztusságának szimbóluma.

Barátságunk azonban nem Rómában, hanem jóval korábban kezdődött, az írók Central kávéházi összejövételén, melyen akkoriban szép számmal jelen voltak a fiatalok mellett az „öregek” is, Vas István, Sótér, Grandpierre, Thurzó, Rónay György, sőt a legöregebb korosztály, például Hatvany Lajos. Egy alkalommal még a félig béna Schöpflin Aladár is (Örkény István támogatásával) megtisztelte társaságunkat. Pilinszkyt az *Ezüstkor* című remek időközi folyóirat két számából ismertük, s úgy 1945 végén a háborúból és a légvédelmi tüzérségből kiszabadulva, egyszerre csak megjelent közöttünk, s elképesztő háborús élményeit döbbenetes plaszticitással mesélte a jelenlévőknek. Soványan, kopottan, átszellemülten beszélve látom emlékeimben, bár abban az időben mindnyájan soványak és kopottak voltunk – ki katonaságból, fogságból vagy munkaszolgálatból kikerülve.

Pilinszky akkoriban közel lakott hozzánk. Ő a Molnár utcában élt anyja családjával, mi Nemes Nagy Ágnessel a háztömb csaknem tulsó felén, a Belgrád rakparton. Emlékszem, 1946 elején volt, amikor először eljött hozzánk, és a fiatal írók nálunk lévő társaságával (Mándy, Rába, Vidor, Végh György, Szabó Magda, Kéry László, Major Ottó stb.) mindjárt meg is alapítottuk az *Újholdnak* nevezett folyóiratot, melynek Pilinszky, Mándyval és Rábával együtt, közös akarattal szerkesztőtársa lett. És akkor is, később is szerkesztőtársunk lett, amikor – egy pillanatnyi olvadás következtében – 1956 kora őszén, még a forradalom előtt megint lapot akartunk alapítani, a *Magyar Orfeuszt*, Weöres főszerkesztésében. A sors iróniája, hogy a folyóirat koncepcióstul, kéziratostul (benne Pilinszky versével), egy teljesen kész szám, megsemmisült a nyomdában a forradalom alatt. Csak a közös beadványunk maradt meg emlékként, amit az Írószövetség számára írtunk. (Lásd KÉT RÓMA című kötetem dokumentumanyagát.)

Hanem visszatérve Rómára: rendkívüli emberek futottak össze, Weörestől Kerényi Károlyig, Lukács Györgytől és Balázs Bélától Pilinszky barátjaig és szobatársaig, Tol-dalagi Pálig – akkor valahogy mindenki más volt, mint későbbi emlékeimben. Pilinszky fesztelenül üldögélt az Argentina nevű eszpresszóban, és olyan természetességgel cigarettázott, mintha Budapesten ülne. Ágnes viszont szenvedélyes, intellektuális nyugtalanság fogta el Rómában, mindent látni akart, érezni, megfogni. Pilinszkyt, úgy tűnt, nem a külső látvány, Róma érdekelte, hanem valami belső történet, ami Róma hatására benne végbement. A lelki felfokozottság, mely olykor örömteli, igenis, örömteli, mindenképpen szenvedélyes állapotot ébresztett benne, valamiféle plátói szerelmet is egy szép fiatalasszony iránt, amit nem is igyekezett előttünk titkolni.

De nemcsak érzelmi mélysége volt kivételes intenzitású, hanem költői képeinek, asszociációinak elágazó, tömény gazdagsága és ítéleteinek olykor metsző élessége is. Ahogyan például egyszer Kerényi Károllyal szemben József Attilát megvédte. Amellett jellemző volt számomra narcizmusát ellenpontozó humora is. Azt mondta néhány nappal Rómából való elutazása előtt nevetve: „Odahaza – már remegnek. Remegnek, tudják, hogy néhány nap és megjövök.”

De ha már a családjáról került szó, álljunk meg egy pillanatra. Hogyan lakott, milyen körülmények között élt a korszak egyik legkiválóbb költője? Mivel közel laktunk egymáshoz, láttuk egymás lakását, ismertük nyomorúságát. A Molnár utcai lakásban

Pilinszky kényszerűen – úgy negyvenéves koráig – egy szobában lakott anyjával, ugyan egy alkóvval valamennyire szeparálva. A lakásban lakott még két nagynénje (valamikor apácák, akiknek rendjét megszüntették), s ott volt még testvérnénje és sógora is két gyerekkel. Mindenképpen nyüzsgő, eleven családban élt, ahol kevés nyugalma lehetett. Otthon Pilinszky nem is nagyon írhatott. Igen, de még később is, amikor egy udvarra néző, konyhából nyíló, földszintes, úgynevezett proletárlakást kapott, akkor sem tudott magában lenni. Később ő költözött el onnan az Operaházzal szemközi mellékutcába, a Hajós utcába, ahol ma már emléktábla hirdeti, hogy *itt lakott Pilinszky János, a költő*. Tessék egy pillantást vetni a külsőre, a málló falakra, a csaknem romos házra. Méltó élethelyzet ez? És méltó az az állapot, amit Pilinszky gyakran és kétségbeesve elmesélt, az, hogy két öreg, szenilis nagynénjével él, akik naponta összevesznek egymással, esténként ő a békítő közöttük, amikor hazamegy.

No meg ott volt még, nem feledhetően, a politikai hatalom méltatlan kényszere, a Magyar Írók Szövetsége által ránk erőltetett, csúfolódva „Újhold-szeminárium”-nak nevezett alapfokú tanoda, ahol Pilinszkyval, Mándyval, Végh Györggyel, Kormos Istvánnal, Vajda Endrével ideológiailag fejlődnie kellett a magunkfajta „polgári írók”-nak. Megvan a régi kötet, amelyből tanulunk és felelnünk kellett, A SZOVJETUNIO KOMMUNISTA (BOLSEVIK) PÁRTJÁNAK TÖRTÉNETE. Elöttem vannak Ágnesnek a felmondásra szánt kötelező jegyzetei, több sűrűn teleírt oldal. Így kezdődnek: „*Párttörténet V. fejezet. A bolsevikok pártja a munkásmozgalom fellendülése évében, az első imperialista háború előtt.*” És a lap tetején véletlenül ott vannak Pilinszky jegyzetei is: „*I. Fellendülés. A párt harca a mensevikiek és trockijisták ellen.*” Az évszám a jegyzetek alján: 1952.

De hadd mondjak valami felemelőt is. Valami Pilinszkyból fakadó örök érvényűt. Nem 1954-ben, ahogyan valamiként datálódott, hanem 1951-ben vagy ’52-ben írta az APOKRIF-ot. Nemes Nagy Ágnes és Pilinszky kapcsolata akkor volt a legmélyebb, és még később is, elég hosszú ideig, teljességgel felhőtlen. Egyszerűen testvéri volt évek múlva is, úgy, ahogy dedikációjában írta: „*Ágnesnek és Balásznak testvéri szeretettel Jancsi*”. És az volt, testvéri volt azután is, hogy Jancsi (hiszen mindig is így hívtuk) bemutatatta nekünk – úgy gondolom, 1955-ben vagy 1956 elején – feleségét, a rendkívül rokonszenves Márkus Annát.

De visszatérve, 1951-ben vagy ’52-ben Jancsi három-négy naponként megjelent Budán, a lakásunkban. Ahogy mondta, bejárta a 63-as villamos vonalát a Molnár utcától a Kékgolyó utcáig. Roppant fontos volt számára a problémát nem adó megszo-kottság, és mi Ágnessel ekkor már a Kékgolyó utcában laktunk. Ahányszor jött, a vers két-három sorral vagy egy kis részlettel bővebb volt, olykor megjegyzéseket is fűzött hozzá, javítgatott rajta. Jó volna – érdekes volna – megkeresni a változatokat. Rémlik nekem, hogy van valahol Ágnes dolgai között erre vonatkozó kéziratrészlet, s igen valószínű, hogy unokaöccsénél, Kovács Péternél is lehet még. Nem tudom, illik-e büszkélkednem – nagyon is bizonytalan hitelű állítás ez –, hogy a szöveg tisztázása közben tőlem is elfogadott és beiktatott az APOKRIF-ba egy kínált szóválasztást. (Különben két-három alkalommal – nem többel egész életében – Ágnes is átvett tőlem fordításaiban egy-egy francia alexandrin sor megoldást.)

De az APOKRIF-hoz visszakanyarodva: Pilinszky végül úgy döntött, hogy a vers ne négysoros strófkákra tagoldójék (ez volt akkoriban Pilinszky jellegzetes módszere), hanem tömbszerű egységekbe rendeződjék. Ez fontosabb formai mozzanat volt, mint gondoljuk. Közben Jancsi az apránként alakuló verset hol összetépní való rossznak,

csapnivalónak tartotta, hol joggal műve teljének. A változatok megbeszélése, a vers körüli latolgatások idején Agnes és Jancsi között olykor tőlem idegen, metafizikus elemekkel telt volt a kapcsolat, olyan konszonáns, érzelmileg felfokozott mélység, hogy a verset Pilinszky Ágnesnek dedikálta. Láttam a letisztázott, kézzel írt szövegén. Később a nyomtatásban ezt elhagyta. Hogy miért, ki tudhatná? Az ő lelki átalakulása, mondhatni törése akkor következett be, amikor egyik napról a másikra házassága felbomlott. Amikor az az „*elfúló remény*”, az a „*megjövők és megtalállak*”-érzés, amelyről az APOKRIF-ban beszélt, s amely nyilván a házassággal valósabbnak látszhatott, egyszerre megsemmisült. Az asszony 1956 végén elhagyta az országot a félig nyitott határon.

Ez sokkal mélyebb trauma volt Pilinszky számára, mint azt az idegen, a felszínes ismerős sejteni képes. Egy idő múlva egész életvitelét fokról fokra átforgatta. Megváltoztak viszonylatai, úgy gondolom, lazább lett magatartása, mások jelentek meg körülötte. Nemcsak kapcsolata, lényge is más lett. Sokkal ritkábban jött el hozzánk, mint az APOKRIF idején vagy mint az '56 előtti Rónay-asztaltársaságba (Rónay, Ottlik, Mándy, Nemes Nagy, Vargha Kálmán, Nemeskürty és személyem), s ezzel szemben – mi tagadás – elég bizarr mendemondák kezdtek keringeni róla. Ágnes viszont, amikor Jancsi újra megjelent, ezt nem hagyta szó nélkül. Ágnesben volt egyfajta magánügyekbe is beleszóló egyenesség, valami erkölcsi márványkeménység azokkal szemben, akiket szeretett, becsült. De mindenki mással szemben is abszolút tárgyilagosnak hitte magát, az udvarias mellébeszélés idegen volt számára, a hímezés-hámozás semmiképpen sem volt kenyere. Pilinszky változása, a mendemondák s pletykák miatt Jancsival egyszerre kemény lett. Nem emlékszem, hogy pontosan melyik évben történt, de biztos, hogy '56 után, úgy a hetvenes években, amikor már bőven lehetett utazni, és Pilinszky versei jó ideje széles körben ismertek voltak. Egy ritka alkalommal, amikor megint beállított hozzánk, szó szót követett köztük, és Ágnes ilyesfélét mondott neki: „Maga, Jancsi, újabban mindig is hajlamos lefelé barátkozni.” Vagyis némi hiúságból nála értéktelenebb emberekkel veszi magát körül. S amikor vitatkozni kezdtek: „Hallom – duplázott rá Ágnes –, hogy a körüti bárókba jár, és kis nőknek, hogy mást ne mondjak, olvassa fel a verseit. Nekik, a maga verseit!? Hogy tehet ilyet!?”

Nem felejttem el a pillanatot: Pilinszky lerogyott a díványra, mint akit megütöttek. „No de... hát azért” – dadogott. Méltatlankodó mozdulatot tett. Szinte percekre elnémult. Majd hirtelen felállt, sietve, hidegen köszönt, és elrohant.

Évek múlva Szigligeten, ha együtt voltunk, Jancsi többé sohasem kopogott be Ágnes szobájába, nem kereste fel. Hozzám, az én szobámba jött be (Ágnessel külön szobánk volt), és javasolta reggelenként, hogy kávézzunk együtt. Olyan volt ez a közös kávézás, mint egy szertartás. Igen, de Jancsi szokása szerint belemelegedett a beszédbe, s ott maradt a szobámban egész délelőtt, az ebédre hívó gongig. Egy darabig örültem neki, hiszen olyan mély, képzetgazdag s egyben láttató, olyan eredetien, személyesen költői volt minden szava. Igaz, volt benne egyfelől valami életidegen naivitás is, de olyan evidencia, fénygyújtó világosság is, mintha beszéd közben költészetének csaknem kész motívumait produkálná. Prózájából kitűnik, olykor fel is használta azt, ami éppen eszébe jutott – melyik író nem használja fel? –, vagy arról beszélt, amit fel akart használni. Igen, de én dolgozni szerettem volna délelőttönként, nem ok nélkül mentem le Szigligetre. Végül talán túl ironikus voltam vele. Azt mondtam: egyezzünk meg: kávézzunk reggelenként egy órát. Aztán én dolgozom. S ugyan bánom utólag, de azt

is hozzátettem: „Úgyis csak hangfalnak használsz.” Kedvesen nevetett, ismerte önöségét, és nem haragudott meg.

Mint mondtam: az 1956 végi törés után Pilinszky fokozatosan megváltozott. De ez csak később, sokkal később lett általánosabban nyilvánvaló. Akkor például, amikor már gyakran furcsa vagy éppen kissé pejoratív, de mindig kihegyezett, anekdotikus történetekben beszéltek róla. Költészete is megváltozott, bár nagy tehetségének fénylő szikrái később is magasra tudtak ívelni. Ám csak olykor-olykor. De hagyjuk most költészetét. Személye öntudatosabb lett, és egyben érzékenyen gyermekes: a félszegség és a nagyság pszichológiai kettősségében. Az egykori kemény, összpontosított, egyirányú sebzettség, lásd a TRAPÉZ ÉS KORLÁT-ban, lágyabb, általános alázatra utal (kivált versei jelképrendszerében), sőt már-már tudatosan vállalt elesettségre, amelyet másfelől nyílt-tükös világhírével kompenzált. Olyanféle oldottabb, megalázkodó és felmagasztaló magatartás volt ez, amelyről Kocsis Zoltán beszél közös párizsi tartózkodásuk kapcsán vagy a Hajós utca légkörét idézve.

Meglehet, elképzelhető, hogy két Pilinszky van. Egy nagy művű lírikus és egy érzékeny, feltétlen értékes, de már-már mindennapi ember. Olyan, amilyenek mi vagyunk, olykor esendők is. Ahogyan Radnóti Sándor mondja: más a költő értékét felragyogtató mű, és más egy róla szóló memoár, amelyből esetleg kitetszik, hogy speciális, csetlő-botló a költő élete. Ritka, nagyon ritka eset az irodalmunkban, akinek írói élete és emberi magatartása azonos. Ilyen volt, úgy tapasztaltam, Rónay György. S ilyen lehetett Babits.

Vissza kell hát térnem a múltra, a HARMADNAPON és a REKVIEM című kötetekre. Arra az időre, amikor a hivatalos kritika a *Kortársban* éppúgy, mint az *Élet és Irodalomban* azt írta, hogy egyfelől Ottlik, másfelől Weöres, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes kiadása „a népi demokráciánk luxusa”. (Kaptak ennél persze rosszabb kritikákat is.) Rónay György viszont ugyanakkor, 1964-ben (!), a mellékesnek, csupán egyházi lapnak tekintett *Vigiliában* azt írta: „Van líránknak is hegyi levegője. Ez árad Pilinszky minden sorából. Nem hinném, hogy vitatható volna: a mai európai költészet magas hegyvonulatába tartozik... Legföljebb százötven lapnyi mű. De terjedelemben a gyémánt sem nagy; és a halhatatlanságot nem rőffel mérik. Ez a maroknyi mű, gyémánt keménységében állni fogja az időt.”

Több mint harminc év után – legalább annyi értékelést engedjen meg nekem az olvasó, akkor sem magam, hanem Rónay nevében – nincs olyan irodalmár, aki ne tudná, itt és túl a hazán, hogy ez az egykori, csaknem egyedi megállapítás általános érvényű alapigazság lett.